

Könyvszemle

SIPOS JÚLIA GONDOZÁSÁBAN

220 FELETT

Byron (a magyar fordításban Byron helyett Wilhelm a villanykörte neve), a halhatatlan villanykörte semmit sem tudott arról, hogy miatta talán emberek millióinak élete változhat meg. Csak akkor kezdett gyanakodni, amikor a Phoebus csoport egyik tagja vizsgálatnak vetette alá törékeny testét: a szervezet feladata az volt, hogy kontrollálják a nagy villanykörtegyártó cégek fejlesztéseit egy közös, nemes cél érdekében, ami a fogyasztás serkentése. Ezt úgy érték el, hogy a korábbi 2000 óráról 1000 órára csökkentették a villanykörték élettartamát azáltal, hogy az elavulást segítő silányabb minőségű anyagokkal dolgoztak, vagy egyszerűen kevésbé hatékony technológiákat használtak. Bár a történet Thomas Pynchon 1973-as *Súlyszivárvány* című kultikus könyvének rövid része, és ez gyanakvásra adhat okot, ez esetben azonban, legalábbis a Phoebusra vonatkozó részek valóban megtörténtek. Az úgynevezett tervezett elavulás legkorábbi példája a villanykörte-konteo, ami a világgazdaságot serkentő-gyorsító hadművelet volt a tartós, minőségi fogyasztási cikkek ellen. A helyzet azonban azóta sem javult: elég az Apple bejelentésére gondolni, amiben elismerték, hogy direkt lassítják régebbi termékeiket, ezáltal kényszerítve rá a fogyasztókat az újabb, drágább műszaki cikkek megvásárlására. A társadalmi gyorsulásról és ezzel együtt a technológia fejlődéséről való elmélkedés napjainkban a tudományos és a hétköznapi diskurzusnak egyaránt meghatározó része. Hogy ez a két fogalom általában összekapcsolódik, annak azonban már egyáltalán nem triviális a magyarázata. Gyorsulnak-e a mindennapok, van-e a társadalomnak tempója, és ha igen, akkor változott-e radikálisan a 20. és a 21. században? Milyen szerepet játszik mindebben a technológia, és morálisan terhelhet-e felelősség technológiai vívmányokat?

Horváth Márk és Lovász Ádám *Felbomlás és dromokrácia* című könyvükben az említett kérdések mélyebb megértéséhez nyújtanak segítséget. A kötet módszertana az elsöre rémisztőnek tűnő fejezetcímek ellenére racionális és könnyen követhető: kronológikus áttekintését adják azoknak az elméleteknek, amelyek a gyorsulást a társadalom egészére kiható, totális metajelenségként értelmezik. „Ahhoz, hogy egy gondolkodót a gyorsuládiskurzus vagy gyorsulásparadigma részének tekintsünk, nem elégséges, hogy az adott szerző

foglalkozzon gyorsulással, vagy regisztrálja annak jelenlétét a társadalom életében. Kizárólag azon társadalomelméleti gondolkodókat és szociológusokat soroljuk ide, akik a társadalom valamennyi aspektusára kiható, ökológiai tényezőként veszik számításba a gyorsulást” (13–14.). A különböző, egymásnak nemritkán ellentmondó elméletek közös vonása az az implicit premissza, hogy a társadalomnak mikro- és makroszinten is van megragadható tempója, ami adott időben érzékelhető és értékelhető is. Ez jelenti a korszellem adott társadalmi klímáját, vagyis a mindennapi élet tempóját egyfelől, és kevésbé absztrakt, mérhető jelenségek ritmusát másfelől. Míg az előbbi néha már metafizikai kérdésként kezeli a témát, utóbbi konkrétabb, például az anyagi kultúra kutatásához hasonló esettanulmányokon keresztül vizsgálja a gyorsulást.

Ilyen a könyv első fejezetében tárgyalt témák többsége is. A kronologikus szervezőelvű kötet a 18. század végétől kezdődő luddita mozgalmakkal vezeti be a témát. Az iparosodott Angliában megkezdődő gépiesítés miatt tömegek maradtak munka nélkül, ezért a munkásmozgalom zavargásokat szervezett, és a gyárak megsemmisítését tűzte ki célul. A sebesség növelése ekkoriban a termelés kapacitásának és hatékonyságának növelését jelentette tehát, ami azonban együtt járt bizonyos emberi munkafeladatok gépekkel való helyettesítésével is. Ez a gyorsítás ráadásul egy időben történt egy konkrétabb, mérhető jelenséggel, a vasúti közlekedés elterjedésével, ami lényegesen átformálta a térről és időről alkotott elképzeléseket. A közlekedés sebességének gyorsulása azonban a kortárs gondolkodók körében inkább félelmet keltett, nem pedig a lehetőségek bővülésének ígéretét. Ennek ikonikus példája az 1842. május 8-i első komolyabb vonatkatasztrófa, amelynek során körülbelül százötven ember vesztette életét. Ez a technológia fejlődésének, és az akkoriban féktelennek tűnő sebesség veszélyeinek tragikus esete volt tehát, amit a többség akkoriban a testet szétroncsoló, és a lelket kiüresítő jelenségnek tartott, és ezáltal a vonatbaleset a gyorsulás metaforája lett. A vasút megjelenése, illetve a gyárak gépiesítése így már az ipari forradalom korában indikálták azokat a morális dilemmákat, amiknek nagy részét ma is tapasztaljuk: vagyis a munkaerőpiac és a hétköznapi élet radikális átstrukturálódását a technológiai vívmányok térhódítása miatt.

A 20. század elején megjelenő művészeti irányzat, a futurizmus azonban inkább a technológia lehetőségeit, a modern élet dinamikáját hangsúlyozta teoretikus kiáltványaiban és a gépeket, illetve a mozgást esztétizáló műalkotásaiban. A kötet egyik rövid alfejezetében említi az avantgárd egyik legkorábbi irányzatát, ami főként Olaszországban, és később Oroszországban volt jelentős olyan alkotók munkái miatt, mint Majakovszkij vagy Filippo Marinetti, akik szerint a technológia társadalomalakító potenciálját kell hangsúlyozni. Ez leginkább persze az urbánus környezetben volt karakteres, aminek egyik legjelentősebb teoretikusa a manapság újra felfedezett Georg Simmel volt, aki úgy gondol-

ta, hogy a technológia fejlődése meghaladja azt a mértéket, amit a szubjektum még követni tudna. Simmel egyébként *A pénz filozófiája* című művében a piaczgazdaságot vizsgálja a pénzen mint szociológiai jelenségen keresztül. Vizsgálódása napjainkra azonban aktuálisabb, mint valaha, ugyanis a kriptovaluták, mint például a *bitcoin*, a központi bankokkal szembehelyezkedő, decentralizált világgépet hirdetnek, ami egybevág Simmel azon megállapításával, hogy a pénzmozgás intenzitásának és sebességének növekedése a társadalom totális gyorsulását idézi elő.

A gyorsulás fokozásában látja az egyetlen lehetőséget az úgynevezett accelerationista kortárs filozófiai irányzat is. A könyv utolsó fejezetében tárgyalt gondolkodók és az irányzat leghíresebb, ma már kultikus státusznak örvendő enigmatikus alakja, Nick Land nagyban támaszkodik Deleuze és Guattari *Anti-Ödipusz* és Lyotard *Libidinal Economy* című munkáira: szerintük a társadalom problémáira a technológia, és főként a mesterséges intelligenciák minél erőteljesebb használata a válasz. Sötét víziójuk végállomása az összeomlás, és bár a 2015-ben megjelent *Inventing the Future* című könyvében Nick Srnicek már egy vállaltan baloldali perspektívából vizsgálja a gyorsulás kérdését, az accelerationisták eredendően a szabad piac mellett köteleződtek el. A *Felbomlás és dromokrácia* ezen a ponton határozottan teljesíti ígéretét, amely szerint a könyv nyelvezete illeszkedik a téma „szétfeszítő mechanizmusaihoz” (11.), ugyanis a tárgyalt témák sokkal kuszábbak és széttartóbbak, mint például az első fejezet feszes, jól követhető struktúrája. Land szövegeinek fordítása persze aprólékos és megterhelő feladat, munkái ugyanis a kontinentális hagyományokhoz illően és sokszor már-már azt is kifigurázva néhol közelebb állnak a költészethez, mint egy filozófiai értekezéshez.

A kötet összességében alapos áttekintését adja a már létező kortárs gyorsulás-diskurzusnak és főbb gondolkodóinak, és gazdag irodalomjegyzéke is biztos kiindulópont lehet a téma iránt érdeklődőknek. Bár kronologikus struktúrája logikusnak tűnik, egy kritikai kötet esetében azonban hasznos lett volna legalább egy fejezet a manapság különösen megerősödő gyorsításellenes tendenciákról is, így legalábbis polarizálhatták volna a vitatert a szerzők. Ilyen például a *slow movement*, ami éppen a lassításban látja a megoldást ugyanazokra a kérdésekre, amelyekre a tárgyalt szerzők a gyorsítást javasolják. Módszer-tanilag érdekes lehetett volna egy érveléselemzés is, vagy akár néhány esettanulmányon keresztül rávilágítani több nézőpontból is egy-egy kiválasztott kérdésre. A kortárs slow mozgalom mellett a történeti és politikai törekvések között is akad jó néhány, amelyek interdiszciplinárisan vizsgálják a gyorsulás és növekedés kérdését. Ilyen például többek között a Római Klub, tagjainak az 1972-es *A növekedés határai* című munkájában a rendelkezésre álló nyersanyagforrások, az élelmiszergyártás, a népesség, a környezetszennyezés és a termelés közti viszonyokat vizsgálták, és a növekedés természetét és veszélyeit

tárgyalták. A gyorsulás diskurzus tehát bár önmagában is érdekes, de az ellentétpár ismertetésével még inkább plasztikusabb képet kaphatott volna az olvasó a növekedés-lassítás párbeszédéről.

(Horváth Márk – Lovász Ádám: Felbomlás és dromokrácia. Budapest: Dialóg Campus Kiadó, 2016)

Karakas Alexandra

doktorandusz hallgató

Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Gazdaság- és Társadalomtudományi Kar,
Tudományfilozófia és Tudománytörténet Doktori Iskola

MODERNIZMUS SÁTORTETŐVEL

Ligeti Pált (1885–1941) az építész szakmának nem kell bemutatni, ugyanakkor a nagyközönség talán kevésbé ismeri a nevét. Érdemtelenül, ugyanis mind művészetfilozófiája, mind az általa tervezett épületek és budapesti városrészek hűen őrzik emlékét. A két világháború közötti időszak meghatározó műépítésze, festőművésze, filozófusa, művészeti írója volt, aki nemcsak hivatásként, de miszsióként élte meg, hogy az építészet ne csak az egyén, de a társadalom érdekeit is szolgálja. Szemléletében az épületek, a városkép mindannyiunk közös kincse, közös művészete.

Az ő életének, munkásságának szenteli monográfiáját Jász Borbála, aki a Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Tudományfilozófia és Tudománytörténet Doktori Iskolájában a filozófia és az építészet kapcsolatát kutatja, kiemelt fókuszban tartva a két világháború közötti időszak építészelméleti kérdéseit. Nem véletlenül: ez a periódus elég közel van még ahhoz, hogy épített emlékei a mindennapjaink részét képezzék, mégis elég messze, hogy retrospektív és objektív módon tudjunk rátekinteni.

Ligeti Pál 1885-ben, Budapesten született. Az érettségi vizsga letétele után a nagybányai szabadiskolában tanult, ahol megérett benne a döntés: bár tehetséges festőként is, mégis inkább az építészetet választja. Ugyanakkor egész életét végigkísérte az építészet és a festészet ellentétének problematikája, az építészet művészetek közé sorolásának igénye. Éppen ezért saját művészetelméletében, az *Új Pantheon felé* című könyvében, Oswald Spengler nyomán kidolgozza hullámelméletét. E szerint a történelmi korszakokat azok domináns művészete határozza meg. Három korszakot emel ki, az egyiptomi, a görög és a keresztény időszakot, és három fő művészeti ágat, az építészetet, a szobrászatot és a festészetet. Ezek a művészeti ágak szerinte törvényszerűleg nem egyszerre teljesednek ki, hanem egymás után: a felívelő időszakban az építészet, a csúcsidőszakban a szobrászat, míg a hanyatló szakaszban a festészet. Ligeti saját korát új középkorként határozza meg, művészeti megújulást vár az építészettől, egy új korszak kezdetét.

A világháború pusztításai után elképesztő lakáshiány jelentkezett: a lebombázott épületek helyére újakat kellett emelni. Ugyanakkor a régi gangos, körfolyosós, nagypolgári lakások ideje már lejárt: feleslegessé váltak az óriási, sokszor ablaktalan hallok, az egymásból nyíló szobák, a higiénikusan nem tartható tisztálkodó- és főzőhelyiségek, a cselédszobák, cselédlépcsők. A modernizmus szele inkább jól átgondolt, tiszta, funkcionális otthonok után kiállított: nagy erkélyekkel, sok ablakkal, különnyíló szobákkal, jó szellőzéssel,

praktikus elrendezéssel. A német Bauhas-mozgalom és a francia La Corbusier modernista eszméi terjedőben voltak, melyek alapelveként hirdették, hogy az építésznek és az építészetnek társadalmi feladata, felelőssége van. Az otthonaink, a városaink ugyanis nemcsak leképezik az emberek igényeit, de alakítják is azokat. Ebben a korban vállalta magára Ligeti Pál, hogy a lakáshelyzet megoldásának szenteli életét, meghonosítva hazánkban a modernista építészeti szemléletet.

Ligeti bérházépítészete, a modernista, funkcióalapon szervezett épületek hazai meghonosítása mellett komolyan foglalkozott a városépítészet kérdéseivel. Teljes városrészek, utcaképek megújítására dolgozott ki átfogó terveket. Úgy vélte, a modernista szemléletben épült házak, lakások alapfeltétele, hogy a városszövet észszerűen legyen kialakítva. Elgondolásai máig sem veszítettek érvényükből: például a pesti belváros főutcájának nyomvonalát az ő nyolcvanéves javaslatai alapján alakították ki 2010 körül.

Az építészesseni azonban a városon kívül a vidékre is tekintett. Átfogó, szociális alapú terve a hagyományos népi építészet megújítására is kiterjedt. Úgy vélte, a vidék nem csak egy megkésett utánpótlás a városnak: sokat lehet tanulni a falusi praktikusságból. Parasztháztervét 1938-ban közölte is a *Tér és Formában*, ezzel is hirdetve: nem kell szétválasztani a népi és urbanista építészeket és építészetet, a kettő szépen, szinergiában fér meg egymás mellett.

Művészetelméleti, építészeti és városrendezési tevékenysége mellett nem elhanyagolható Ligeti közéleti munkássága. Megszervezője és meghatározó tagja volt a CIAM (Congrès Internationaux d'Architecture Moderne, Modern Építészet Nemzetközi Kongresszusa) magyar tagozatának, a KÚT-nak (Képzőművészek Új Társasága), a nagybányai művészkolóniának és a Mentor Könyvkereskedés köré szerveződött szellemi csoportosulásnak. Felszólalásaival gazdagította a Magyar Mérnök és Építész Egylet közgyűléseit, nemzetközi és hazai konferenciák kedvelt és sikeres előadója volt. Sokat tett azért, hogy a többi művészeti ághoz hasonlóan az építészetkritika is elterjedjen, meghonosodjon. Bátran állíthatjuk, hogy kora művészeti közéletének egyik legmeghatározóbb alakjaként tekintettek rá. Zsidó származása miatt azonban halála előtt három évvel a CIAM magyar tagozata feloszlott, elméleteit pedig több ízben magyartalansággal, „zsidó faji sajátossággal” vádolták. 1941-ben hunyt el, a Kozma utcai Izraelita temetőben található sírja pedig méltatlan módon, romokban hever.

Jász Borbála monográfiája teljes körűen bemutatja Ligeti Pál sokszínű tevékenységét. Olvasmányos nyelvezete és strukturált felépítése segít abban, hogy az építészetben kevésbé jártas olvasó is teljes képet kapjon az adott korról és az abban tevékenykedő építészeiről. A gondosan megválasztott szemelvények a különböző folyóiratokból, archív dokumentumokból, elméleti munkákból nem megakasztják, sokkal inkább színesítik, gazdagítják a szöveget, miközben igazolják a komoly és átfogó kutatómunkát a háttérben.

A könyv a *Magyar Művészeti Akadémia Ösztöndíjas Tanulmányai* között jelent meg, a sorozat 12. köteteként, a L'Harmattan Kiadó gondozásában. A fiatal kutatók számára indított ösztöndíjprogram célja a tanulmányok elkészültén túl az is volt, hogy a kutatók egymás munkáját megismerhessék, új eredményeiket megvitathassák. Végül huszonnégy ösztöndíjas teljesítette az előírt követelményeket. A program sokszínűségét jól mutatja, hogy filozófiai, építészeti, komolyzenei, esztétikai és mozgóképes témákat feldolgozó monográfiák egyaránt helyet és támogatást kaptak a sorozatban, melynek önállóan is teljes értékű darabja a *Modernizmus sátortetővel*.

(*Jász Borbála: Modernizmus sátortetővel – Ligeti Pál művészetfilozófiája és építészmélete. Budapest: MMA MMKI–L'Harmattan, 2017*)

Kocsis-M. Brigitta

PhD-hallgató,
Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Tudományfilozófia és Tudománytörténet Doktori Iskola

A HALLGATÓLAGOS TUDÁS TOVÁBBGONDOLÁSA

„A filozófia története arról tanúskodik, hogy egy-egy elmélet keletkezéstörténetének vizsgálata során fontos módszertani lépés az, hogy feltárják azokat a keletkezési kontextusokat és szerzői célkitűzéseket, amelyek egyrészt a létrehozását elősegítették, másrészt bizonyos mértékig a tartalmát is meghatározták. [...] ezért ama szerzői tudományfilozófiai, világnézeti, filozófiatörténeti és eszmetörténeti pozicionálásokkal foglalkozom, amelyek a hallgatólagos tudás elméletének kialakulását és tudományos nyilvánosság elé kerülésének módját alapvetően befolyásolták” (210.) – írja Szívós Mihály filozófus, szemiotikus. Könyve filológiai módszerrel tárja fel a téma keletkezéstörténetét (az első könyvben az elsőtől a nyolcadik részig), ezt követi a téma utólagos reflexiója (kilencedik rész: *A hallgatólagos tudás és a kognitív tudattalan kutatása 1976 és 2014 között*), majd egy teljesen önálló téma, úgy is jelöli a szerző, hogy: *Második könyv: A hallgatólagos tudás általános elmélete* (255–316.).

A hallgatólagos tudás (először mint személyes tudás) elméletét a 20. század ötvenes–hatvanas éveiben Polányi Mihály (1891–1976) dolgozta ki. A hallgatólagos tudás tömören így fogalmazható meg: „többet tudhatunk annál, mint amennyit el tudunk mondani” (29.). A hallgatólagos tudás az explicit (vagy artikulált) tudással áll szemben. Működésének alapját az észlelési módok különbözősége jelenti. A gondolatnak (észlelésnek) vannak a figyelem szempontjából távoli és közeli (disztális és fokális) elemei. A hallgatólagos tudást a „küszöb alatti észlelés”, a nem tudatos mozzanat is jellemzi. A hallgatólagos tudást Polányi fenomenológiai, funkcionális, ontológiai, szemantikai aspektusból ragadja meg. A szemantikai aspektus lényegét a szerszámhasználattal érzékelteti: az értelmezésre törekvés jelentés nélküli érzéseket alakít át jelentést hordozó érzésekké: ezzel az eredeti érzéstől távolabbra kerül a jelentést hordozó érzés. Ennek az integratív folyamatnak a leírásában használja Polányi a „benne lakozás” vagy később embodiment (megtestesülés) fogalmat, amely azóta a kognitív nyelvészetben nagy utat futott be. A periférikus vagy disztális érzékelésből származó tudáselem egy fokálisan érzékelthez integrálódik; ezáltal a „test kiterjesztődik” (ez utóbbira korábban Samuel Butler is felfigyelt: a szerszám „testünk érzőképes kiterjesztése”). A hallgatólagos tudás nem verbalizálható. Polányi példája: a kerékpározást „szóban” lehetetlen tanítani.

Megkülönböztetendő a hallgatólagos tudás és a hallgatólagos tanulás. Polányi példái (mint a kerékpározás megtanulása is) jórészt a hallgatólagos tanulásra vonatkoznak. A hallgatólagos tudásra a legjellemzőbb példákat a tudatküszöb alatti észlelés, másként a periférikus figyelemmel való észlelés köréből lehet venni, hívja fel a figyelmet Szívós Mihály. A hallgatólagos tudásra jó példa lehet az emberi arc

felismerése; még érdekesebb, hogy az állattartó felismeri háziállata „arcát” (pofáját), míg a nem állattartó számára minden állat csaknem ugyanolyan. A hallgatóság tanulásra a már említett kerékpározás megtanulása mellett a nyakkendő vagy cipőfűző bekötése lehet a legjobb példa. (Próbáljuk meg valakinek szavakkal elmagyarázni, megtanítani, hogyan kell egy nyakkendőt vagy cipőfűzőt bekötni.)

Már az ókorban, Arisztotelésznél felbukkan a habitus (alkat) kérdése, amely akaratlagosan nem befolyásolható. Ilyen kérdés az ízlés: az egyén tudatától függetlenül változhat és változik is az ízlés tartalma. Ugyancsak az ókorból származik a *sensus communis* (közös érzék, érzéklet), az érzékszervekben keletkező benyomások összehangolódásának vizsgálata. Mindebből az is következik, hogy a hallgatóság tudás többnyire interszjektív természetű, csoportosan végezhető tevékenységekben nyilvánul meg. Quintilianus a hagyomány alapján kiemeli a személyes tanítás és utánzás fontosságát (másoknál: tapasztalati tudásszerzés), s azt, hogy az élőszo az írotthoz képest jobban hat. (Érdemes lenne ezen elgondolkodni a távoktatás híveinek.) Hogy a modern társadalomban ezen a téren mekkora hiány van, jól mutatják azok a jelenségek, amelyek a tapasztalati tudásátadás hiányosságát jelzik: szexuális tanácsadás, szoptatási tanácsadás, párkapcsolati tanácsadás, tréning, gyásztanácsadás. A morális hallgatóság tudás rejlik Szókratész daimónjában, a „lelkiismeret hangjában”, a Platón, majd Epikurosz által leírt intuícióban, az észjárásban (habit of mind), az antik szkepticizmusra jellemező valószínűségi gondolkodásban (Gorgiasz), a hermeneutika korai megközelítéseiben (prebiblikus kutatások).

A hallgatóság tudás összekapcsolódik a tudattalan fogalmával. Az európai filozófiában ehhez a kérdéskörhöz sorolható a figyelemmel kapcsolatos érdeklődés. Valószínűleg Leibniztől származik a „kis észlelések” (*les petites perceptions*) elnevezés, mellyel a figyelem fókuszán kívül eső számtalan apró, nem tudatos észlelésre utal. Freud az elvétések mellett „véletlen és tüneti cselekvéseket” elemez, Wittgenstein az öröklött háttért hozza szóba (201.). Ferdinand de Saussure fellépése, a nyelvi jel önkényes voltának túlhangsúlyozása akadályozta egy ideig a hallgatóság tudás egyik fajtájának, a nyelvi hallgatóság tudásnak a felfedezését. A szemiotikai ikonicitás elismerése azonban megnyitotta az utat ebbe az irányba. Charles Sanders Peirce a kortársi hatások alapján hangsúlyozza a tudatküszöb alatti eszmék által befolyásolt tudat predetermináltságát. A hallgatóság tudás felismerésének komoly retorikai (modern retorikai, politikai és marketingkommunikációs) hozadéka lehet. Szívós Mihály még a vezetés- és közgazdaság-tudományt is megemlíti, és a személyes mellett – az újdonság erejével – még intézményközpontú hallgatóság tudásra is utal. Az ókori retorikusok által kidolgozott kétfelé való érvelés jelentősége abban áll, hogy segít előhozni (verbalizálni, explikálni) a rejtett előfeltevéseket, ám egyik racionálisan kifejtett álláspont sem lehet önmagában eléggé meggyőző, mert a tapasztalatnak és a benne rejülő hallgatóság tudásnak is óriási befolyásoló („eltérítő?”) szerepe lehet az értelmezésben. Nagyon egyszerűen bizonyítható ez az emberek mindennapi

politikai véleménynyilvánítása kapcsán: ha egy politikai irány vagy politikus személye számukra korábbi tapasztalatok alapján nem rokonszenves, akkor történhet bármi, véleményüket nem, vagy csak nagyon nehezen változtatják meg. El lehet gondolkodni a politikai, a média- vagy a marketingkommunikáció kapcsán...

Polányi elméletének hiányosságai között említi Szívós Mihály a hallgatólagos tudásra vonatkozó példaanyag háttérbe szorulását, illetve a nyelvi hallgatólagos tudás kifejtetlenségét. Szívós Mihály a hallgatólagos tudás – általa felállított – új, általános elméletének középpontjába az emberi érzékszervek sajátosságait állítja. Polányi látáscentrikus szemléletmódja helyére a halláscentrikusságot helyezi: hallószervünkre a „külvilág hatásainak való folyamatos kitétség” (284.) jellemző. Ennek egyik bizonyítéka: „az anyanyelvet, a gondolkodásunk nyelvét és a tudás egyik fő hordozóját elsősorban hallás útján és nem utolsósorban hallgatólagos tanulással sajátítjuk el” (263.). Sőt, ennek további következményei vannak: „az akusztikus úton szerzett tapasztalatainkat, beleértve a nyelveket is, az elménkben másképpen és talán máshol is tároljuk, mint a vizuálisakat” (264.). A hallószerv esetében több (négy) figyelemszintet lehet megkülönböztetni: fokális figyelem (egy személy), disztális figyelem (mások reakciói), akusztikus háttér zajai, amelyek közül a hallószerv előnyben részesíti az emberi hangokat, tehát ez a figyelmi szint kettéosztódik: emberi és egyéb hangok megkülönböztetésére (285.).

A szemiotikai kiterjesztésből adódó másik észrevétel: „az adott jelekre épülő hallgatólagos tudás dominánsan indexikus jellegére lehet következtetni” (269.). A „hallgatólagos” (tacit) tudás megnevezés is újragondolásra érdemes, hiszen leginkább az akusztikus érzéki benyomásokra gondolhatunk, s ez elfed bizonyos alapvető különbségeket. Talán jobb lenne – a több nyelvben erre a jelenségre alkalmazott – implicit és explicit tudás megjelölés. És ehhez illeszkedik a Szívós Mihály által bevezetett fogalom: akusztikus hallgatólagos tudás.

Az anyanyelvi hallgatólagos tudás kapcsán hangsúlyozandó: „*a nyelvi hibáinkat jobban észre tudjuk venni és így a kiigazításokat és javításainkat könnyebben tudjuk eszközölni, ha a szöveget halljuk, mint ha csak némán olvasni tudjuk*” (288.). Általános gyakorlati tapasztalat, tanítjuk is, hogy a megírt szöveget érdemes hangosan felolvasni, rögtön jobban kiütköznek a hibák.

(Szívós Mihály: Fordulópontok a hallgatólagos tudás és a tudattalan felfedezés-történetében. A hallgatólagos tudás általános elmélete. Magyar szemiotikai tanulmányok 40. kötet. Budapest: Magyar Szemiotikai Társaság–Loisir Könyvkiadó, 2017, 334 o.)

Balázs Géza

egyetemi tanár,
Eötvös Loránd Tudományegyetem, Partiumi Keresztény Egyetem

KIEGYEZÉS ÉS TUDOMÁNPOLITIKA

Bódy Pál történeti-analitikus áttekintése viszonylag szűk terjedelmének korlátai között komolyan veendő célokat valósít meg. A monográfia a magyar tudománypolitika szűk fél évszázadát (1867–1910) foglalja össze, egy olyan korszakét, amely a magyar történelem egyik kiemelkedő korszakával esik egybe.

Ezeknek az évtizedeknek a privilegizált emlékezete több forrásból tevődik össze. Ilyen a kiegyezés utáni fellendülés emléke, az európai civilizáció nagy individualista-pozitívista korszakával való közvetlen érintkezés, az ugrásszerűen megnövekedett belső piac új gazdasági és pénzügyi lehetőségei, a magyar társadalom attitűdjeinek egymáshoz való közeledése, vagy éppen a sikeres zsidó emancipáció.

Ennek a fejlődésnek mindig megvoltak a maga szigorú belső kritikussai, és ezeknek a kritikusoknak mindig megvoltak a maguk argumentumai. E kép alapvetően pozitív összképét semmiképpen sem lehet apológiaként letudni. Része ennek a problematikának, hogy a nagy, rendszerváltás méretű politikai változások ugyan nem hagyják érintetlenül az egyes nagyobb korszakok értékelését, mégis úgy gondoljuk, hogy éppen ennek a négy évtizednek nem kell tartania nagyobb leértékelődéstől (jóllehet ilyenre azért az eddigi történelemben már volt példa).

Az 1850-es évek (a politika fogalmi világában „önkényuralom”) után és a kiegyezést követő modernizációs teljesítmények következtében alakulhatott ki az a kép, hogy Magyarország az akkori európai civilizáció egyik értékes és kreatív színhelyévé vált. Bódy Pál monográfiája e korszak tudománypolitikájáról ad áttekintést. E tudománypolitika nemcsak elevenen él az emlékezetben, de már szinte legenda is. Ennek ellenére sikerül Bódynek ezt az összképet új, konkrét felismerésekkel és összefüggésekkel gazdagítani.

A kiegyezés korszaka magyar politika kultúrájának (ami a harmincas és negyvenes évek reformkori politikai kultúrájának folytatása) egyik fontos sajátossága az volt, hogy a tudománypolitikát mindenkor a „kultuszminiszter” vezényelte, akinek *Eötvös József* nyomait követve, széles kitekintésű értelmiséginek, elasztikus adaptáló-képességgel rendelkező szellemnek, az egyház és a Nyugat irányában briliáns diplomatának és önálló, lehetőleg sokszoros önálló (élet-) művel kellett rendelkeznie. Az, hogy ezeken az alapokon ez a tudománypolitika mítosszá is vált, ezek után szinte magától értetődik.

A mitológiai hősnek is megvannak azonban a maga napi gondjai. Mindenekelőtt az volt a kultuszminiszter feladata, hogy előcsalogassa a Parlamenttől a tudománypolitikához szükséges forrásokat. Eötvös maga ezen a területen

viszonylag eredményesnek bizonyult, jóllehet, mint Bódy sokszorosan kimutatja, utódaihoz hasonlóan ő is számos olyan halasztásba volt kénytelen beleenyugodni, amely a nagy projektumok finanszírozásának lelassulásából következett.

A *Science Policies in Hungary (1867–1910) and the First Generation of Distinguished Scientists* című monográfiában a szerző Eötvös József, Csengeri Antal, Trefort Ágoston és Wlassits Gyula tudománypolitikájával foglalkozik, gyakorlati egyenjogúsággal csatlakozik hozzájuk Eötvös Loránd, akinek egyetemi és akadémiai tudománypolitikája nagyságrendjében is felér a kultuszminiszterek munkájának dimenzióival. Kissé zavaró, hogy Apponyi Albert kultuszminisztersége, ami időben még beleesik a megadott időkeretbe, gyakorlatilag teljesen hiányzik, annál is inkább, mert Apponyinak az eredeti Eötvös-vonallal való közösségei és attól való eltérései releváns további eredményekhez vezettek volna.

Mind a négyen (öten) ugyanazt a specifikus *miniszteriális kultúrát* testesítették meg, ennek strukturális és szimbolikus jelentőségét még csak növelte, hogy ez a politikai kultúra mélyen visszanyúlt a harmincas és negyvenes évek világába, ahonnan például az egyes szereplők irányában megfogalmazott, szinte rendkívüli elvárások is áthagyományozódtak. Ebből a tényből azonban magának a politikai vonalnak önmagában is szerves és organikus jellege támadt, amely korántsem játszott jelentéktelen szerepet annak eredményességében.

Bódy monográfiája e miniszteriális politika egymásra következő szakaszait elemzi. Érdeklődésének előterében a valóban szervező jellegű, gyakorlati lépések állnak, mindenekelőtt az egyetemalapítások. Konceptusát azonban még egy *aktualizáló* keretbe is beállítja. Ennek a fókusza az egyetemek és a kutatók körül kialakult *kiválósági* gondolat. Ez az eszme viharos sebességgel terjedt a rendre pénzügyi nehézségekkel harcoló egyetemek világában. Ez az eszme állandó összehasonlításokat termel (amelyek az anyagihiányban szenvedő hetilapok hálás cikkei, hiszen úgyis annyi rosszat lehet hallani a felsőoktatásról, ráadásul így egyes egyetemek és országok el is vehetik más egyetemek és országok hallgatóit). Mindenesetre egy ilyen összehasonlítás konkrétumai egy professzor vagy egy diák összefüggésében számunkra még mindig elég rejtelmeselek.

A *Science Policies in Hungary (1867–1910) and the First Generation of Distinguished Scientists* című műben Bódy mindenesetre mélyen elmerül a kiválóság-gondolat kultuszában, ez teszi ki az egész első fejezetet, visszatér erre az utolsó fejezetben is, miközben mindkét összefüggésben olyan tudósok is megjelennek, akiknek tevékenysége túlnyúlik az ábrázolt négy évtized korszakán.

Az első fejezet 38 kiváló magyar tudóst nevez meg, ami azt szuggerálja, hogy azok pályafutása az ábrázolt tudománypolitikával szerves összefüggésben van.

Ez az összefüggés egy *absztrakt* szinten bizonyosan fennáll (úgy is mint legenda képes tovább legendáknak életet adni). A monográfia nem merül el azonban részletesebben ebben az összefüggésben (ezt terjedelmi okokból sem igen tehetné), amivel újból megerősíti azt az érzésünket, hogy dicséretesebb dolog a kiválóság jelzőjének odaítélését másokra (akár későbbi korokra) bízni, mintsem azt aktuálisan mesterséges helyzetekben és a hozzá nem értő nyilvánosság ellendrukker világában kikényszeríteni.

Az Egyesült Államokban dolgozó Bódy 1945 után egyike Eötvös és kora legtermékenyebb kutatóinak. Ezzel foglalkozó fontos műve a The American Philosophical Society által 1972-ben kiadott *Joseph Eötvös and the Modernization of Hungary, 1840–1870: A Study of Ideas of Individuality and Social Pluralism in Modern Politics*.

1945 után, *Sőtér* Istvánt követően mindenekelőtt *Németh G.* Béla és sokféle ágazó pedagógiai munkássága volt ezen a területen meghatározó. Főképpen nekik köszönhető, hogy a kiegészést megelőző korszak és a dualizmus eszmetörténete napjainkban alaposan kutatott területeknek számítanak.

Bódy mindenekelőtt a nevelés- és iskolatörténet eredményeire, a parlamenti folyamatok elemzésére és a kultúrpolitikai aktivitások teljességének rekonstrukciójára támaszkodik. Ezek az aktivitások érdekes módon, magyar sajátosságként, nemcsak egy kultuszminiszter életművében alkottak „szinkron” koherens egységet, de mint „diakron” egymásutánosság is. Ez annyit jelent, hogy például Eötvös Loránd későbbi organizatorikus lépései is szinte tökéletesen képesek voltak belesimulni a korábbi „kultuszminiszterek” lépéseinek sorába. Mindez az egész reformpolitikának összefüggő és egységes képet ad, ami nemcsak sikerében vagy legendájában, de valóságos eredményeiben is nagy szerepet játszott.

Bódy monográfiájával értékesen járult hozzá Magyarország *intellectual history*-jének további feltárásához.

A rekonstruált tudománypolitikai stratégia egyes elemei közül kiemelkedik az új egyetemek alapításának kérdésköre, amelyeknek a kor szintjén kellett állniuk (aminek kritériumait úgy tudták megfogalmazni, hogy nem volt szükségük a kiválóság gondolatára). Ide tartozik a tehetségek támogatása (mindenekelőtt a célzott ösztöndíj-politikával – akkoriban kevesen maradtak kinn külföldön). Ide tartozik a gimnáziumok és más középiskolák reformja (máig sok elfogulatlan értelmiségi álma), lényegi és addig hiányzó folyóiratok és fórumok megalapítása, tanulmányi versenyek, mindenekelőtt a matematikában és a fizikában, melyek ma is folyamatosan működnek. Ide tartozik a magyar *École normale supérieure*, az Eötvös Kollégium, a sokszoros együttműködés a Magyar Tudományos Akadémiával és a számos tudományos társasággal, a tanárok és tanítók egyesületei, a felügyeleti rendszer, majd a gyakorló iskolák és gimnáziumok rendszere. 1899-től megjelennek a nők is az egyetemeken, és (mindenekelőtt *Wlassits* minisztersége alatt) a figyelem az általános iskolák és a vidék felé is fordul.

Bódy ábrázolásából nemcsak egy nagy rendszer körvonalai rajzolódnak ki, de azt is megérezzük, hogy ez a rendszer talán még önmaga meghaladásának lehetőségét is magában rejtette.

(Pál Bódy: Science Policies in Hungary (1867–1910) and the First Generation of Distinguished Scientists. Wissenschaftsgeschichte. Bd. 4. Münster–Berlin–Wien–Zürich–London: LIT Verlag, 2017.)

Kiss Endre

DSc, filozófiatörténész